

Cesta k oborové bráně TECH

Barbora Ševčíková
 Státní technická knihovna
 B.Sevcikova@stk.cz

Úvod

S rozvojem elektronických zdrojů a zveřejňováním odborných informací na Internetu byla Státní technická knihovna, stejně jako ostatní knihovny, donucena uvažovat o jejich sdružení a zpřístupnění z jednoho místa.

V rámci projektu LI01018 „Informační zdroje pro STM a nástroje pro jejich zpřístupňování“ vznikl ve Státní technické knihovně Portál STM¹, který byl veřejnosti představen v roce 2003. Zkratka STM znamená Science, Technology, Medicine – tedy věda, technologie a medicína. Cílem vzniku portálu bylo rozšířit nabídku informačních zdrojů v oblasti přírodních věd, techniky a medicíny, usnadnit uživateli orientaci v těchto zdrojích a zpřístupnit je z jednoho místa.

O Portálu STM

Portál STM představuje statické stránky² s odkazy na volně dostupné, licencované a profesionální zdroje z oblasti vědy a výzkumu. K profesionálním zdrojům v portálu patří odkazy na oborové informační zdroje, normy, patenty a šedou literaturu. Portál se tedy skládá ze dvou hlavních částí:

- První částí Portálu STM je Katalog STM, databáze licencovaných zdrojů. Zahrnuje tištěné i elektronické časopisy zakoupené z finančních prostředků projektů LI a následného projektu 1N bez ohledu na jejich oborové zaměření. Dále elektronické zdroje z oblasti STM dostupné v knihovnách a na informačních pracovištích institucí v ČR. Posledním komponentem této části portálu jsou časopisy v souborném katalogu Virtuální polytechnické knihovny dostupné prostřednictvím služby dodávání dokumentů.
- Druhou část Portálu STM tvoří volně dostupné internetové zdroje z oblasti STM. Pro výběr relevantních a kvalitních zdrojů pro tuto databázi byla stanovena politika na základě jednotných pravidel, kritérií a hodnocení internetových zdrojů. Kritéria³ vymezují oblast tematického a geografického pokrytí, způsob přístupu a popis zdrojů. Kvalitativní pravidla zohledňují autorství, aktuálnost, obsah, formu či strukturu atd.

Během let 2004 až 2006 bylo provedeno několik úprav v původním nastavení. Mezi úkoly, které se podařily, patří nová struktura a design portálu, zavedení alertové služby (ručně roze-

1 Dostupný na www.portalstm.cz

2 Statický dokument: „Elektronicky publikovaný dokument, který je uživateli zobrazen v té podobě, v jaké je archivován na serveru. Jde většinou o dokumenty s dlouhodobě neměnným obsahem (např. jednoduché HTML stránky, monografie, elektronický časopis vydávaný s určitou, předem stanovenou periodicitou nebo dokument obsahující zvukové nebo obrazové informace)“.

3 Podrobná metodika a jednotlivá kritéria výběru zdrojů naleznete na <http://www.portalstm.cz/ProjDoc.html> v odkazu Sběr elektronických informačních zdrojů a portálů SBIG pro portál STM z oblasti technických a přírodních věd [PROCHÁZKOVÁ, SMETANOVÁ, 2003].

sílané zprávy o novinkách a portálu) a změny ve struktuře záznamu. K záznamům časopisů byla doplněna informace o odběrech spolu se službami SFX⁴.

Bohužel, některé problémy portálu zůstaly nedořešeny. Jedná se zejména o možnost využití personalizaci v rámci portálu, tedy služby jako registrace, osobní schránka a využití vlastního prostoru nebo uchování již formulovaných dotazů. Obtížná je aktualizace zdrojů, kterou je momentálně nutné provádět ručně, složitým přesunem souborů; dále např. nikdy nebyla uvedena do provozu anglická verze portálu. Co se týká uživatelského rozhraní, vstřícnosti a možnosti vyhledávání v souladu s moderními možnostmi, portál stále pokulhává. Rovněž výstupy se nepodařilo zobrazit tak, aby u jednoho záznamu časopisu byl přímo výčet jeho výskytu v licencích knihoven a informace o dostupnosti (jednalo se o podobném zobrazení jako v katalogu Virtuální polytechnické knihovny www.vpk.cz).

Výhodou Portálu STM je, mimo sdružení různých druhů zdrojů informací v oblasti techniky, zařazení Katalogu STM, který dokáže poskytnout kompletní referenční informace o lokaci zdroje zakoupeného v rámci projektů LI a 1N, na nichž kromě STK participovalo mnoho dalších knihoven. Záznamy v Katalogu jsou navíc obohaceny o roky odběru. Taková databáze je v Česku ojedinělá, takže i přes její nedostatky spojené s obtížným udržováním aktuálnosti a složitou správou se STK rozhodla Katalog STM uchovat i v rámci nového řešení pro zpřístupnění elektronických zdrojů, které přijala na počátku roku 2007.

V bodech formulovaných pro vývoj Portálu STM na začátku roku 2007 byly definovány tři základní oblasti, ve kterých bylo nutné portál zlepšit:

1. zachovat rozvoj portálu a Katalogu STM v současných vazbách s ohledem na dosud nezpracované požadavky, které je třeba v dohledné době doplnit.
2. využít nástroj SFX a jeho znalostní bázi. Tento bod byl ještě rozpracován do tří částí, ve kterých bylo specifikováno využití nástrojů SFX, tedy Citation Linkeru jako případné náhrady za Katalog STM, nástroje pro vyhledávání elektronických časopisů Find e-Journal a vyhledávače Google Scholar. Jednalo se o možnost využití vyhledávače Google Scholar jako generátoru Open URL linků, které následně SFX server v STK zpracuje a nabídne uživateli možné služby.
3. bylo stanoveno věnovat se nadále jen technice a přírodním vědám. Medicína byla přenechána Národní lékařské knihovně. Jako nejdůležitější, i když velmi náročný cíl bylo stanoveno zlepšit využívání zdrojů dostupných v Portálu STM.

Nové řešení

Při zvažování cest dalšího rozvoje Portálu STM se až do finálního jednání dostaly tři možné varianty. První variantou byla cesta rozvoje existujícího portálu, druhá varianta nabízela řešení formou převedení dostupných zdrojů do logické báze automatizovaného knihovnického systému (AKS) Aleph a jako třetí bylo navrženo řešení s využitím paralelního vyhledávače MetaLib. Vzhledem k nemožnosti zaměstnat nové pracovníky, kteří by na rozvoji Portálu STM pracovali, a vzhledem k nákladnosti nákupu další báze v AKS Aleph (opět s nezbytností zaměstnat další pracovníky pro její správu), ukázalo se jako jediné a logické řešení využití vyhledávače MetaLib.

4 SFX je nástroj typu link server. Úlohou link serveru je nabídnout co nejúplnější a nejpřesnější nabídku přidaných služeb k danému dokumentu. Link servery prostřednictvím OpenURL nabízejí odkazy na plný text dokumentu, vyhledání v katalogích knihoven, získání citace, elektronické dodání dokumentu, recenzi v internetovém knihkupectví, encyklopedické informace o autorech, související dokumenty na WWW, apod. [PAVLIK, 2005].

Proč a jak s Metalibem

Vyhledávač od začátku splňoval veškeré požadavky, které byly na rozvoj portálu a lepší propagaci elektronických zdrojů v STK kladeny. Vzhledem k tomu, že Státní technická knihovna již dříve zakoupila produkt SFX od firmy ExLibris, MetaLib se automaticky nabízel v souvislosti s využitím jeho dalších možností, které vyplývají z jejich propojení a společného užívání:

- Knihovníkovi, který zdroje v tomto vyhledávači spravuje, poskytuje MetaLib jednoduché editační prostředí v redakčním systému Plone. Ve skutečnosti je vyhledávač jednou integrovanou částí redakčního systému, který navíc umožňuje částečně přizpůsobit rozhraní vlastní grafice, jež může korespondovat s grafikou reprezentující celou knihovnu. Jako velmi užitečnou vlastnost lze uvést automatické aktualizace licencovaných zdrojů, jako jsou např. EBSCO, Blackwell, Wiley atd., které byly dříve v Portálu STM velice složité a časově náročné. MetaLib dále poskytuje nástroj pro uspořádání hybridních informačních zdrojů na jednom místě (zdroje mohou být místní či vzdálené, volně přístupné nebo licencované). Administrátoři ve webovém rozhraní konfigurují zdroje s použitím obsáhlé znalostní báze zdrojů.
- Uživatelům, o které šlo v modernizaci portálu nejvíce, nabízí MetaLib jednotné vyhledávací prostředí, ve kterém lze pomocí jednotného dotazovacího jazyka vyhledávat současně v mnoha heterogenních zdrojích a získávat z nich výsledky v jednotné podobě. S výsledky mohou uživatelé dále pracovat a využívat navazujících služeb, např. link serveru SFX. Pomocí protokolu Z39.50 dokáže MetaLib prohledávat i vzdálené databáze a stahovat z nich záznamy. Uživatelské prostředí umožňuje snadné vyhledávání informací pro začátečníky (pomocí předdefinovaných vyhledávacích skupin) i pro experty (formou pokročilého vyhledávání).

Do MetaLibu je možné připojit různé typy zdrojů – zdroje prohledávatelné nebo odkazové, které nejsou prohledávatelné v prostředí MetaLib. Prostřednictvím odkazu se uživatel dostane na domovskou stránku daného zdroje nebo přímo na jeho vyhledávací formuláře. Tyto dva typy zdrojů mohou být dále rozděleny na licencované (placené) a volně přístupné (katalogy českých i zahraničních knihoven). Připojením autentizačního systému podporujícího LDAP (*Lightweight Directory Access Protocol*)⁵ je možné v prostředí MetaLib ošetřit vstup do licencovaných zdrojů. Omezení přístupu lze řešit autorizací podle loginu, IP adresy, statusu uživatele nebo instituce. Vyhledávač je tedy schopen rozlišit registrovaného a neregistrovaného uživatele, který kromě různých přístupových práv k licencovaným zdrojům může získat další výhody. Registrace přináší i určitou míru komfortu, zejména ale požadovanou personalizaci. Je možná přímo prostřednictvím formuláře na úvodní obrazovce brány. Tím uživatel získá tzv. „Můj prostor“, kde si může vytvářet vlastní skupiny zdrojů, uložit vybrané záznamy a dále je pořádat do složek, uložit si ze seznamů e-časopisů oblíbené tituly, uložit vyhledané dotazy a dále definovat svá avíza a uložit nastavení vlastního upraveného rozhraní.

5 LDAP je definovaný protokol pro ukládání a přístup k datům na adresářovém serveru. Podle tohoto protokolu jsou jednotlivé položky na serveru ukládány formou záznamů a uspořádány do stromové struktury (jako ve skutečné adresářové architektuře). Je vhodný pro udržování adresářů a práci s informacemi o uživateli (např. pro vyhledávání adres konkrétních uživatelů v příslušných adresářích, resp. databázích). Protokol LDAP je založen na doporučení X.500, které bylo vyvinuto ve světě ISO/OSI, ale do praxe se ne zcela prosadilo, zejména pro svou „velikost“ a následnou „těžkopádnost“. Protokol LDAP již ve svém názvu zdůrazňuje fakt, že je „odlehčenou“ (lightweight) verzí, odvozenou od X.500 (X.500 - Mezinárodní standard, vyvinutý spolkem International Consultative Committee of Telephony and Telegraphy, pro formátování elektronických zpráv přenášených přes síť nebo mezi počítačovými sítěmi). V aplikaci funguje na bázi klient server. V komunikaci využívá jak synchronní, tak asynchronní mód. Součástí LDAP je autentizace klienta. Při provádění požadavku lze nedokončený požadavek zrušit příkazem abandon. [Wikipedie, 2007]

Oproti Portálu STM navíc MetaLib umožňuje prohledávání fulltextových databází a nabízí mnohem víc možností než původní portál. MetaLib samozřejmě má vícejazyčné rozhraní, takže se počítá s dvojjazyčnou, česko-anglickou verzí.

Ještě ne úplně dokonalé

Zmínila jsem zatím pouze pozitiva vyhledávače, ale je nutné uvědomit si i jeho nedostatky, kterými jsou zejména ne příliš intuitivní prostředí a poněkud složitější profil hledání, neboť původně byl určen jen knihovníkům. Ani již zmíněné vyhledávání v mnoha zdrojích najednou (paralelně) není úplně bez chyby, tedy z pohledu požadavků kladených na portál, protože např. ve snadném hledání nelze momentálně kombinovat hledání v několika skupinách zdrojů zároveň. Útěchou a nadějí nám ale může být stálý rozvoj produktu MetaLib, který je patrný nejen z příspěvků na konferenci IGELU⁶ atd., ale i při srovnání jednotlivých servisních balíčků k instalaci jednotlivých verzí MetaLibu (nový servisní balíček přichází vždy cca po 2-3 měsících). Otevřené jsou ale i jiné cesty, neboť MetaLib je přístupný úpravám a mnohé knihovny se o to již dlouho pokoušejí, např. Nelli Portal⁷ finské Národní elektronické knihovny – FinELib nebo LiveTrix⁸ vyvinutý na Univerzitě v Groningenu.

Přechod k Metalibu

Konečné rozhodnutí využít jako řešení zpřístupnění elektronických zdrojů v STK produkt MetaLib přineslo další dilema. Bylo třeba rozhodnout, má-li knihovna dostatek kapacit finančních a personálních pro správu vlastního MetaLibu nebo zda bude lépe přidružit se k již zavedené instalaci v Národní knihovně České republiky (NK ČR). Druhá varianta samozřejmě znamenala připojit se do Jednotné informační brány (JIB) vedle oborové brány KIV a oborové brány Musica (MUS) jako další brána, v tomto případě zaměřená na techniku. Po zvážení všech možností STK a díky vstřícnému jednání PhDr. B. Stoklasové, koordinátorky JIB, bylo vydáno konečné rozhodnutí zakoupit tzv. instanci MetaLibu a připojit se k JIB jako další oborová brána TECH. Po tomto rozhodnutí, které bylo uskutečněno v červnu 2007, se rozběhlo mnoho jednání jak v rámci STK, tak mezi NK ČR a firmou Multidata, s.r.o., která je výhradním distributorem MetaLibu v ČR. V září 2007 pak byly podepsány smlouvy mezi STK a NK ČR o spolupráci na Jednotné informační bráně a Třístranná smlouva mezi STK, NK ČR a firmou Multidata o nákupu a instalaci instance MetaLibu pro oborovou bránu TECH. Nákup a instalaci se podařilo uskutečnit v polovině října 2007 a v současné době již pracuje tým oborové brány TECH na převedení zdrojů z Portálu STM do MetaLibu a na následném řešení problémů, které se zatím všechny jeví jako více méně jednoduše odstranitelné. Díky schopnosti MetaLibu, které se volně říká „vyhledej a ukaž“, je možné připojit jako zdroj i Katalog STM s jeho již zmíněnou originální přidanou hodnotou, tedy přesnou lokací časopisů v rámci odborných knihoven ČR. Problémy, které se objevily v souvislosti s prohledáváním volně dostupných portálů, je opět možné řešit, a to dvěma způsoby. Buď využitím Plonu a jeho katalogu odkazů, nebo přes Google index.

Na začátku listopadu 2007 proběhlo v STK školení k editaci zdrojů v Plone a představení vnitřního prostředí vyhledávače MetaLib, neboť STK přistoupila na stejný způsob servisu zdrojů, jaký je nastaven v JIB, tedy nákupem od distributora.

6 <http://www.igelu.org/>

7 <http://www.nelliportaali.fi/>

8 Popis vyhledávače LiveTrix http://livetrix.wiki.ub.rug.nl/index.php/Main_Page#LiveTrix a přímé vyhledávání <http://livetrix.ub.rug.nl/>

Očekávání

Do budoucnosti od vyhledávače očekáváme, že by mohl fungovat jako přístupová stránka pro veškeré databáze, které v STK vznikají v rámci jednotlivých projektů. Zejména by mělo vzniknout několik nových bází sdružujících dokumenty z oblasti šedé literatury, různé archivy atd., které by bylo užitečné prohledávat nebo se o nich alespoň dozvědět v rámci jednoho rozhraní. Navíc v takovém, které uživatelé již dobře znají a orientace v něm tedy není složitá. Cílem by mělo být poskytnutí nejen referenční informace, ale hlavně konkrétního dokumentu uživateli, a to pokud možno na co nejmenší počet kliknutí. To ovšem záleží nejen na možnostech STK, ale také na požadavcích, které budeme klást a prosazovat během rozvíjení vyhledávače MetaLib.

V druhé vlně rozvoje oborové brány TECH, v rámci politiky Jednotné informační brány, bychom se chtěli pokusit připojit elektronické zdroje dalších technicky zaměřených knihoven, protože posláním oborové brány by mělo být sdružení tematicky stejných zdrojů, nikoli jen zdrojů z jedné, byť tematicky vhodně zaměřené, instituce. Důvodem, proč jsme k takové spolupráci nepřistoupili hned od začátku, je složitá situace ve zpřístupňování licencovaných zdrojů a finanční náklady na softwarové licence. Nicméně již nyní jsme jako první krok zpřístupnili možnosti prohledávat v rámci jedné skupiny snadného hledání knihovní katalogy technických knihoven.

Závěr

Ačkoliv je pro STK přistoupení k oborové informační bráně věc nová a zatím do ní pronikáme pomalu a opatrně, věříme, že se nám oborovou bránu TECH podaří zprovoznit co nejdříve. V plánu máme „rozběhnout“ bránu již v prvním čtvrtletí roku 2008, a to i v mírně nedokončeném stavu s tím, že ji budeme postupně zdokonalovat. Její rozvoj můžete sami sledovat na stránkách <http://tech.jib.cz>. Doufám, že se nám spolu s ostatními oborovými branami pro knihovnictví, umění, hudbu atd. podaří nalákat i další oborové knihovny, které by naše řady mohly rozšířit a poskytovat tak uživatelům knihoven ještě lepší a komplexnější služby.

Bibliografie:

POKORNÝ, Jan. Metalib [online]. Praha: Jednotná informační brána, NK ČR, poslední změna 14:51, 29.08.2007 [cit. 2007-11-14]. Dostupný z WWW: <http://info.jib.cz/o-projektu/metalib>.

PAVLÍK, Jiří. Co je to SFX [online]. Praha: Jednotná informační brána, NK ČR, poslední změna 16:21, 14.12.2005 [cit. 2007-11-14]. Dostupný z WWW: <http://info.jib.cz/o-projektu/sfx/co-je-to-sfx/>.

LDAP. In Wikipedia [online]. Poslední editace 16:26, 22. 9. 2007 [cit. 2007-11-14]. Dostupné z WWW: <http://cs.wikipedia.org/wiki/LDAP>.

SMETANOVÁ, D.; MORÁVKOVÁ, A. Portál STM, materiál k poradě konané dne 25. 1. 2007. 24. 1. 2007. 9 s. Rukopis.

PROCHÁZKOVÁ, P.; SMETANOVÁ, D. Sběr elektronických informačních zdrojů a portálů SBIG pro portal STM z oblasti technických a přírodních věd [online]. Praha: Státní technická knihovna, říjen, 2003. 12 s. Interní dokument. Dostupný z WWW: <http://www.portalstm.cz/ProjDoc.html>.

Statický dokument. In Informační věda a knihovnictví: Výkladový slovník české terminologie z oblasti informační vědy a knihovnictví. Výběr z hesel v databázi TDKIV [online]. Poslední editace 12. 10. 2002 [cit. 2007-11-14]. Dostupný z WWW: http://vydavatelstvi.vscht.cz/knihy/uid_es-005/ebook.help.htm.